

Az *Anna Karenina* magyar fordításairól

Albert Sándor

E-mail: linguist@freemail.hu

Kivonat: A tanulmány Tolsztoj *Anna Karenina* című regényének különböző magyar fordításait mutatja be és hasonlítja össze egymással. A mű első, 1887-ben megjelent – német közvetítőszövegből készült, lerövidített és botrányosan gyatra színvonalú – magyar fordítása, R. Trux Hugóné munkája, jogosan váltotta ki a kritikusok és olvasók felháborodását. A XX. század elején két további fordítás készült a regényből (Ambrozovics Dezsőé 1905-ben, Bonkáló Sándoréké pedig a 20-as évek elején jelent meg), de a mű ekvivalens, szerzőjéhez méltó magyar fordítására 1951-ig kellett várni. A regény több mint hatvan éve Németh László fordításában kerül a magyar olvasók elé. E fordítás szövegén az első megjelenését követően több módosítást, „pontosítást” hajtottak végre a különböző kiadói szerkesztők. E „pontosítások” egy része erősen vitatható, és számos etikai problémát vet fel. A tanulmány részleteket mutat be a különböző szövegváltozatokból, és a fordítási hibák okát a sietve elvégzett munkában, illetve az orosz kultúra nem kellő mélységű ismeretében látja. Mindazonáltal Németh László magyar fordítása folyamatosan jelen van a könyvpiacra, új kiadásai – különböző kiadók gondozásában – sorra látnak napvilágot.

Kulcsszavak: (újra)fordítás, kulturális háttér, stiláris hibák, elidegenítő fordítás, kiadói szerkesztői javítások

1. Bevezetés

Németh László majdnem ötven éves, amikor 1950 márciusában elkezdte fordítani az *Anna Kareninát*. *Tolsztoj inasaként* című tanulmányában így ír erről:

Már mint öregedő író majdnem két évet töltöttem Tolsztoj szolgálatában. Nem úgy, hogy őt szolgáltam, hanem hogy az alváson kívül mást sem csináltam. A *Karenin Anná-t* több mint fél évig fordítottam, aztán csaknem fél évig tartott a fordítás megkívánt átdolgozása [...] Mintegy huszonöt éve a *Karenin Anná-n* tanultam oroszul, s amióta a közeledő front a nyelvtanulás ihletője lett, ezen tanítottam másokat. (Németh 1975: 28)¹

Németh László fordítása természetesen nem előzmények nélküli. A magyar nyelvű *Anna Karenina* több mint 120 éves történetre tekinthet vissza. A regény első magyar fordítása – R. Trux Hugóné német közvetítőfordítás alapján készült munkája² – 1887-ben jelent meg a Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság kiadásában. Ezután 1905-ben Ambrozovics Dezső, majd (az 1920-as

években) Bonkáló Sándor, ifj. Pálóczi Horváth Lajos, Havas András Károly és Peterdi István fordították le a regényt a Révai Könyvkiadó, illetve a Gutenberg Könyvkiadó számára. Németh László fordítása – Áprily Lajos szerkesztésében, Barabás Tibor előszavával – 1951 könyvnapján jelent meg az Új Magyar Könyvkiadónál. Ezért – és egy másik orosz regény fordításáért – a következő évben József Attila-díjat kapott.

2. Az első *Anna Karenina*-fordítás

Ha a regény első, 1887-es magyar nyelvű fordítását (*Karenin Anna, írta Tolstoj Leó gróf, fordította R. Trux Hugóné*) egyetlen szóval kellene jellemeznünk, akkor elég lenne annyit mondanunk: botrányos. Már az első, felületes beleolvasás után is azonnal látszik, hogy nem az eredeti orosz szövegből, hanem német közvetítőszövegből készült. A tulajdonnevek leírása részben a német, részben a magyar helyesírást követi (*Wronszky, Weszlowowszky, Kitty, Sztjepán Arkadievits, Sztiva, Oblonszky, Kosznichef, Lydia Joanovna, Waszilié Lukics* stb.), de találkozzunk furcsa, meghökkentő „hibrid” alakokkal is (*Szergiusz Ivanits, Wasilievits Mihály, Newszky Sándor, Levin Miklós*). A szöveg nehézkessége, magyartalansága már az első mondatnál szembeötlik:

Все счастливые семьи похожи друг на друга, каждая несчастливая семья несчастлива по-своему. (Толстой 1953: 3)

Minden boldogság hasonlít egymáshoz, de minden szerencsétlenségnek van más-más physiomiája. (Tolstoj 1902, I.: 3)

Ez a szerencsétlen szerkezetű mondat lenne a regényirodalom egyik legszebb, legismertebb kezdőmondatának ekvivalens magyar fordítása? Csak érdekességként említjük meg, hogy az *Anna Karenina* első mondata egy internetes portálon szerepel a „legjobb kezdőmondatok” tízes listáján³, ahol az előkelő 6. helyet foglalja el, olyan illusztris szerzők társaságában, mint George Orwell, Charles Dickens, James Joyce, Vladimir Nabokov, Jane Austen stb. Az internetes portálon ez a mondat szerencsére nem ebben a változatban, hanem Németh László fordításában szerepel („A boldog családok mind hasonlóak egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módján az.”), mert R. Trux Hugóné Tolsztojhoz méltatlan magyar változatának esélye sem lenne a listára való felkerülésre. Az angol és a francia nyelv ugyancsak lehetőséget nyújt a все ‘összes’ és a каждый ‘mindegyik, minden egyes’ határozatlan névmások közötti különbség visszaadására és a mondatban található aszünдетon kifejezésére:

All happy families resemble one another, but each unhappy family is unhappy in its own way. (Tolstoj 1999: 1)

All happy families are alike; each unhappy family is unhappy in its own way. (Tolstoj 2001: 1)

Toutes les familles heureuses se ressemblent, mais, chaque famille malheureuse l'est à sa façon. (Tolstoj 1968: 7)

Alle glücklichen Familien sind einander ähnlich, aber jede unglückliche Familie ist auf ihre besondere Art unglücklich. (Tolstoi 2010: 7)

Mindkét angol, a francia és az új német fordítás is jól visszaadja az eredeti mondatban lévő ellentétet a *все* és a *каждый* névmások között, de az 1999-es angol változat, a francia és a német fordítás – R. Trux Hugóné példáját követve – a *but / mais / aber* kötőszó kirakásával tönkreteszi az aszündetont.

Bárhol olvasunk bele a mű első magyar fordításába, mindenütt nyakatekert szerkezetű, az eredeti mondathatárokat semmibe vevő, a mondatokat összehasonló, feldaraboló, lerövidítő, megcsonkító, helyenként teljesen érthetetlen szöveggel találkozunk. De az igazán felháborító az, hogy a szöveg legalább harmadával rövidebb az eredetinel! Egész fejezetek, bekezdések, félmondatok vannak kihagyva, átírva, átszerkesztve benne, az egyes alfejezetek számozása pedig teljesen önkényes: valószínűleg a lerövidített német „eredeti” kiadás beosztását követi! Az orosz szöveg nyolc fő részből áll, R. Trux Hugóné fordítása azonban csak hétből (az első kötetben három rész van, a másodikban pedig négy), és az egyes részekben belül is mindenütt kevesebb az egyes fejezetek száma, mint az eredetiben. Az első rész 34 fejezete helyett csak 19-et, a második rész 35 fejezete helyett csak 21-et, a harmadik rész 32 fejezete helyett csak 17-et találunk, stb. Így nem csoda, hogy a szöveg is alig több, mint fele-kétharmada az eredeti mű terjedelmének. Könnyen elképzelhetjük, milyen vélemény alakulhatott ki a korabeli magyar olvasókban Tolsztoj remekművének stílusáról az ehhez hasonló párbeszédet olvasva:

- Ezek az ostoba chignonok! nem is juthat az ember leányáig. Ezek egy megholt asszony hajfürtei a miket itt simogatunk. Nos, Dollynka, mit csinál a te tromfod?
- Semmit papám, – mondá Dolly, tudván, hogy férjét érti; – mindig jár, mint az Orbán lelke. Alig látom, – tette hozzá gúnyos mosolylyal.
- Még nem ment el falura fáját eladni?
- Nem, csak szándéka van menni.
- Valóban, – mondá a herceg, – akkor jó példát kell neki adni. (Tolstoi 1902, I.: 148)

És akkor még nem is szóltunk az olyan stíláriis ügyetlenségekről, mint – hogy tényleg csak néhányat említsünk – *hatalmas külsejű vendéglős* (II. 128); *vastag férje* (II. 376); *életvidor asszony* (II. 129); *tréfás hangba esett* (I. 184); *Wronszyk térdeire esett* (I. 185); *az Anna mosolyának láttára tévedésbe jött* (I. 257); *Várjon, üljünk le egy kissé* (I. 266); *szemöldeit* (sic!) *ránczba szedve* (II. 199); *Ísvin szeltersz víz és cognacból álló keveréket ivott és hosszú lábait egyik székre nyujtá ki* (II. 201); *a grófnő fölkereste Korsunszkyt, kivel a füzértánczra foglalkoztatva volt* (I. 108); *elhanyagolta észszerű barátait* (I. 156) stb.

Hogy az olvasó képet alkothasson magának az első magyar nyelvű *Anna Karenina* stílusáról, bemutatunk egy – nem párbeszédés, hanem leíró jellegű – rövid szövegrészletet a második rész XVIII. (az eredetiben XXX.) fejezetének elejéről:

Mindenütt, a hol különféle emberek gyűlnek össze, úgy azon kisebb német fürdőben is, a melyet Cherbatzkyék fölkerestek, a társaság bizonyos kristályzáczió megy keresztül, mely mindenkinek kijelöli a maga helyét s valamint a vízcsöpp a hidegnek kitéve, okvetlenül bizonyos alakban kristalizálódik, úgy minden újonnan érkezett fürdővendég okvetlenül megtalálja a rangjának megfelelő helyet a társaságban.

'Cherbatzky herceg, nejével és leányával', mely fölírás föl volt függesztve azon lakosztályra, melyet laktak, annyival inkább rangjuknak megfelelő helyet foglaltak el a társaságban, mert ugyanazon időben egy német hercegnő is szerencsétlente a fürdőt jelenlétével. Cherbatzky hercegnő kötelezettnek vélte magát, hogy mindjárt másnapon megérkeztük után leányát nála bemutassa. Kitty igen egyszerű, azaz Párisból hozatott igen elegáns öltözékben jelent meg és mélyen meghajtotta magát az előkelő úrnő előtt.

– Reménylem, – szolt a német hercegnő, – hogy a rózsák csakhamar visszatérnek e szép arczra. (Tolstoi 1902, I.: 259)

Ez a szöveg minden szempontból kimeríti azokat a kritériumokat, amelyeket az ún. „elidegenítő” (*foreignizing*) fordítással kapcsolatban ír le a fordítástudomány⁴. Nem csoda, hogy a korabeli kritikusok felháborodott, heves támadásokat intéztek e fordítás ellen. Egyik tanulmányában Zöldhelyi Zsuzsa a *Fővárosi Lapok* cikkíróját idézi⁵, aki szerint a magyar fordítás „minden lapja szégyenletes hibáktól és érthetlenségektől hemzseg, és noha az ilyen eljárás valóságos irodalmi felségsértés a világ regényirodalmának egy fejedelme ellen, mégis a sajtó nem vonja ítélszéke elé a vétkezőt, s e nagylelkűsége által előmozdítja a baj elharapózását” (Zöldhelyi 1983: 837).

3. A XX. század elején készült fordítások

Ambrozovics Dezső fordításán – amelynek első kiadása 1905-ben, második 1919-ben jelent meg – ugyancsak meglátszik, hogy már több mint száz éves. Így kezdődik:

A boldog családok mind hasonlók egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módja szerint boldogtalan. (Tolsztoj 1919: 1)

Mivel a múlt század elején még nem voltak kialakult hagyományai az idegen eredetű tulajdonnevek helyesírásának, nem szabad meglepődnünk a helyesírás következetlenségein (*Alexandrovincs Alexej, Arkágyevics Sztepán, Filimonovna Mária, Scserbaczkijék, Matvzej, Kiti, Betszi, Dolli* stb.). Ez a fordítás már az orosz eredetiből készült, és a teljes szöveget tartalmazza, nincsenek benne kihagyások. Hogy stílusát érzékeltessük – és hogy az olvasó ezt összehasonlíthassa R. Trux Hugóné fordításával –, a fentebb már idézett szövegrészletet, a második rész XXX. fejezetének elejét megadjuk Ambrozovics Dezső műfordításában is:

Mint mindenütt, a hol emberek verődnek össze, úgy azon a kis német fürdőhelyen is, a hova Scserbaczkijék mentek, megtörtént a társaságnak szokott kijegeczesedése, mely minden egyes tagjának kijelöli a maga határozott és változtathatatlan helyét. Valamint a legkisebb víz-részecske is hideg időben határozottan és változhatatlanul a hóphehely ösmert alakját veszi fel, éppen úgy minden új ember, a ki csak a fürdőhelyen megjelent, legott beleilleszkedett az őt megillető helyre.

„Fürst Schtscherbatzkij sammt Gemahlin und Kinder” – a lakásnál fogva, a melyet elfoglaltak, s nevüknél és ösmerőseiknél fogva, a kikre ott akadtak, tüstént belejegeczesedtek a számukra kijelölt, meghatározott helyre.

Abban az évben egy valóságos német Fürstin is volt a fürdőben, a minek következtében a jegeczesedés folyamata még erőteljesebben ment végbe. A herczegné föltétlenül be akarta mutatni leányát a német herczegnőnek, s ott tartózkodásának mindjárt a második napján végre is hajtotta ezt a szertartást. Kiti mélyen meghajtotta magát Párisból hozatott nagyon egyszerű, tehát rendkívül elegáns nyári ruhájában. A Fürstin így szólt: – Remélem, hogy a rózsák csakhamar visszatérnek erre a csinos arcocskára, – s Scserbaczkijék számára legott ki volt jelölve életüknek pontosan meghatározott útja, a melyről többé letérniök már nem lehetett. (Tolsztoj 1919, I.: 280)

Bár stiláris ügyetlenségeket, magyartalanságokat ebben a fordításban is bőven találunk – *vidáman lerúgta a pamlagról a lábait* (I. 2), *elhangzott a kerekék zaja* (I. 364), *a borbély éppen a felső ajkával bíbelődött* (I. 6), *Levin a lelke fenekén maga is attól tartott, hogy...* (I. 462) stb. –, megállapíthatjuk, hogy ez a fordítás helyenként meglepően szép, gördülékeny, több mint száz éves kora ellenére viszonylag jól olvasható szöveg.

Bonkáló Sándorék fordítása – amelyet évszám feltüntetése nélkül *A romantika klasszikusai* sorozatában adott ki a Gutenberg Könyvkiadó Vállalat⁶ – csak kisebb stiláris eltéréseket mutat Ambrozovics Dezsőétől; az ő fordításukban az első mondat így hangzik:

Minden boldog család hasonlít egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módja szerint boldogtalan. (Tolsztoj é. n., I.: 11)

A tulajdonnevek leírása – némiképp következetlenül – megpróbálja követni a kiejtést, emiatt olyan, erőltetettnek tűnő szereplőnevekkel találkozhatunk, mint *Alekszzej Vronszkij, Sztjepán Arkadijevics, Ljevin, Scserbackij, Varenjka, Vaszjka, Njokolaj, Kiti, Dolli* stb. A második rész XXX. fejezetének eleje ebben a fordításban így szól:

Mint mindenütt, ahol emberek gyűlnek össze, így azon a kis német fürdőhelyen is, ahova Scserbackijék mentek, a társaságnak bizonyos kristallizációja következett be, amely minden egyes tagjának kijelöli az ő határozott és megváltoztathatatlan helyét. Ahogy a legkisebb

vizcsepp is hideg időben határozottan és megváltozhatatlanul a hópehely jól ismert alakját veszi fel, éppen úgy minden egyes új személyiség, aki a fürdőhelyen megjelent, azonnal elfoglalta az őt megillető helyet.

Fürst Scserbackij sammt Gemahlin und Tochter, a lakásukból amelyet elfoglaltak, s az ismerősök és nevükből kifolyólag, azonnal belekristallizálódtak a számukra kijelölt és meghatározott helyzetbe.

Abban az esztendőben egy valóságos német „Fürstin” is tartózkodott a fürdőben, aminek folytán a társaság kristályozódása még erőteljesebben ment végbe. A hercegné mindenáron be akarta mutatni leányát a Fürstinnek és mindjárt másnap végre is hajtotta ezt a szertartást. Kiti mélyen és kecsesen meghajtotta magát Párisból hozott „rendkívül egyszerű”, azaz igen elegáns nyári ruhájában. A Fürstin így szólott: „Remélem, hogy csakhamar visszatérnek a rózsák erre a bájos kis arcoskára” – és Scserbaczkij számára mindjárt ki volt jelölve itteni életüknek pontosan meghatározott utja, amelyet már nem lehetett többé elhagyniok. (Tolsztoj é. n., I.: 228)

A fordítások magyartalanságának, idegenszerűségének az is egyik oka lehet, hogy az orosz regények múlt század eleji fordítói még nem ismerték alaposan a forrásnyelvi kultúrát, nem voltak eléggé „bikulturálisak”. Nem tudták pontosan, mi az a *zakuszka*, a *zemsztvo*, az *artyel*, nem ismerték az orosz mértékegységeket (*arsin*, *puđ*, *verszta*, *csetverty*), az orosz szokásokat, az orosz megszólításformák jellegzetességeit és konnotációit, a keleti kereszténységgel összefüggő házassági szertartásokat, azokat az „érzelmi és értelmi árnyalatokat, melyeket például egy orosz emberben a *szamovár*, *trojka*, *sztyepp* vagy a *tajga* szó vált ki, és egy idegen számára nehezen érthetők. A *sztyepp* például a határtalan orosz táj szimbóluma, a *szamovár* egy orosz szemében a meghitt otthon jelképe, stb.” (Tellinger 2003: 59). A reáliák nem tudása gyakran félreértésekhez, félrefordításokhoz vezetett. Ambrozovics Dezső „nem ismerte például a pravoszláv karácsony előtti, böjti időszakot (филипповки), és ebből félreértés keletkezett a magyar fordításban: a böjtre utaló *Filippovki* kifejezést női névként fordította, így lett a böjtből *Filippovka*, nőre utaló személynév. Ennek következtében az eredeti értelem teljesen megváltozott a fordításban” (Tellinger 2005: 126–127).

Érdemes közelebbről is megnéznünk az idézett szöveghelyet, amely a harmadik rész XI. fejezetében található. Levin megkérdezi az egyik öreg parasztembertől, nős-e már a fia:

– Уж женат?

Erre az öreg a következő választ adja:

– Да, третий год пошел с Филипповок. (Толстой 1953: 299)

Ambrozovics Dezső fordításában:

- És már felesége is van?
- De van ám, most három esztendeje, hogy összeadta magát egyik Filippovkával. (Tolsztoj 1919, I.: 359)

Ez a mondat ebben a formában teljesen érthetetlen, a magyar olvasót félrevezeti. R. Trux Hugóné fordításában a párbeszéd mindössze ennyi:

- Már házas?
- Két év óta. (Tolstoj 1902, I.: 301)

Bonkálóék sem értették meg az utalást, de azért megpróbálták valahogy értelmezni:

- Már házas?
- Igen, harmadik éve, a Filipovéktól. (Tolsztoj 1948, I.: 288)

Németh László először szintén személynévként értelmezte a bøjtre való utalást, fordításának első (1951-es) és egy évvel későbbi második kiadásában is ebben a formában szerepel:

- S már felesége is van?
- Van, harmadéve, hogy Filipovkával él. (Tolsztoj 1952: 297)

Nem tudni pontosan, szölt-e neki valaki vagy magától vette észre a hibát, mindenesetre a mű 1958-as kiadásában már a – bøjtre utaló terminust tartalmazó – helyes változatot találjuk:

- S már felesége is van?
- Fülöp napján volt három éve már. (Tolsztoj 1958: 303)

A regény 1984-es kiadása egy apró helyesírási pontosítással jelenik meg:

- S már felesége is van?
- Filipp napján volt három éve már. (Tolsztoj 1984: 366)

A regény két angol fordításában két gyökeresen eltérő megoldást láthatunk. A *Wordsworth Classics* sorozatban Louise és Aylmer Maude fordításában megjelent 1999-es változatban – amelyhez E. B. Greenwood írt értő és alapos bevezetőt – nagyjából az R. Trux Hugóné-féle változattal találkozik az angol anyanyelvű olvasó:

- ‘And already married?’
- ‘Yes, just over two years.’ (Tolstoy 1999: 270)

A *Penguin Classics* sorozatban – Richard Pevear és Larissa Volokhonsky fordításában – kiadott 2001-es változatban viszont meglepően pontos értelmezést olvashatunk:

‘Already married?’

‘Yes, two years ago St Philip’s.’ (Tolstoy 2001: 274)

Lábjegyzetben, a 816. oldalon az alábbi magyarázatot fűzik hozzá:

St Philip’s day, 14 November, is the eve of the forty-day Advent fast. Since weddings are not permitted during fast periods, the boy got married just before.

Vagyis hogy Szent Fülöp napja, november 14-e, a negyven napos adventi böjt előtti utolsó nap. Mivel pedig a böjti időszakban tilos volt házasságot kötni, a gyerek még éppen előtte házasodott meg. A francia és az új német fordítás is pontos, bár az idézett szövegrészhez egyik esetben sem találunk magyarázatot:

– Déjà marié ?

– Oui, il y a eu trois ans à la Saint Philippe. (Tolstoï 1968: 227)

» Ist er schon verheiratet ? «

» Ja, am Philippstag waren’s schon zwei Jahre. « (Tolstoi 2010: 335)

4. Németh László fordítása

Németh László ilyen előzmények után kapott megbízást a regény fordítására. A megbízás körülményeiről, a fordítás megjelenésének engedélyeztetésével, a honorárium kifizetésével kapcsolatos huzavonákról több írásában is beszámol. Rohammunkában (kb. hét hónap alatt, napi 12-14 órában) készült fordítása a megjelenés után kapott negatív és pozitív kritikákat is: a kritikusok egy része bírálta, más részük viszont valósággal magasztalta stílusát. A *Magyar Nyelvtörben* egy Mikola Gyula nevű kritikus az új fordítást a korábbi, Ambrozovics-féle szöveggel veti össze, mérlege negatív. Ezt a következtetést vonja le:

[...] megállapíthatjuk, hogy az új fordítás nagy része nem tekinthető szerencsésnek. Joggal tarthatunk attól, hogy akik Tolsztoj stílusának szépségét, meseszövéseinek logikus gördülékenységét nem ismerik, az új kiadás olvasásakor Tolsztoj írásművészetéről rossz benyomásokat szerezhetnek. [...] A hibák okát csak a nekifekvés és gondosság lanyhaságában kereshetjük. [...] Az új kiadás arról győzött meg bennünket, hogy még ezúttal helyesebb lett volna a könyvet a régi fordításban megjelentetni.” (Mikola 1952: 124–125)

Az *Irodalmi Újság* 1951. július 19-i számában megjelent ismertetőjében Lányi Sarolta viszont lelkes szavakkal magasztalja Németh László stílusát: „Az élvezetes fordítás Németh László avatott, elmélyedő szóművészetét dicséri. Valóban magyarba oldja, s a magyar szépprózába oltja Tolsztoj nagy művét.” Szabó Lőrinc is azt írja: nem hiszi, hogy Tolsztoj ilyen jó stilisztá lett volna.

A fordítás szövegében – amint fentebb már utaltuk rá – az 1951-es első megjelenés óta számos kisebb-nagyobb módosítás fedezhető fel. Íme egy rövid részlet a regényből: az első rész 2. fejezetének kezdőmondatai. Az első (1951-es) szöveg:

Sztyepán Arkagyics igazságos volt önmagával szemben. Nem tudta áltatni magát, nem bizonygatta, hogy megbánta, amit tett. Nem bánhatta meg, hogy ő, a harmincnégy éves, szép, szerelemre vágyó ember, nem volt a feleségébe, öt élő s két halott gyerek anyjába, aki csak egy évvel volt nála fiatalabb, szerelmes. Megbánása csak arra terjedt ki, hogy nem tudta jobban titkolni előtte. A helyzet súlyát azonban érezte és sajnálta az asszonyt, a gyerekeket, magát. Lehet, nagyobb művészettel rejti el bűnét, ha számít rá, hogy ez a hír így hat majd reá. Nyíltan sosem gondolkozott erről, homályosan azonban olyasmi volt benne, hogy a felesége rég kitalálta hűtlenségét s csak befogta a szemét. (Tolsztoj 1952: 19)

Az 1958-as szövegváltozat:

Sztyepán Arkagyics igazságos volt önmagával szemben. Nem tudta áltatni magát, nem bizonygatta, hogy megbánta, amit tett. Nem bánhatta meg, hogy ő, a harmincnégy éves, szép, szerelemre vágyó ember, nem szerelmes a feleségébe, öt élő s két halott gyerek anyjába, aki csak egy évvel volt nála fiatalabb. Megbánása csak arra terjedt ki, hogy nem tudta jobban titkolni előtte. A helyzet súlyát azonban érezte és sajnálta az asszonyt, a gyerekeket, magát. Lehet, nagyobb művészettel rejti el bűnét, ha számít rá, hogy ez a hír így hat majd feleségére. Sosem gondolkozott erről, homályosan azonban olyasmi volt benne, hogy a felesége rég kitalálta hűtlenségét s csak befogta a szemét. (Tolsztoj 1958: 7)

Ez a fajta szövegváltoztatás nyilvánvalóan indokolt ott, ahol a fordító tévesen értelmez vagy félrefordít, és az is vitán felül áll, hogy korszerűsíteni kell a régebbi helyesírással készült szöveget. Azonban nem mindig indokolt, ha stiláris, szórendi módosításokról van szó. A fő kérdés az, hogy ki teszi meg ezeket a változtatásokat, szövegmódosításokat. Mert ha a fordító maga dolgozza át saját korábbi szövegét, akkor nincs vele semmi probléma, hiszen tudjuk: egy fordításnak soha nincs végleges, lezárt, egyszer s mindenkorra kész szövege. Ha azonban egy kiadói szerkesztő utólag, a szerző tudtán kívül „nyúl bele” a fordítás szövegébe, az gyakran súlyos etikai kérdéseket vet fel. Íme néhány ilyen kérdés: Van-e joga megváltoztatni a későbbi kiadás szerkesztőjének egy már meglévő fordítás szerzőjének nyelvi megoldásait abból a megfontolásból, hogy az adott szöveghely vonatkozásában ő tud jobb (adekvátabb, szebb, hívebb, stílusosabb, választékosabb, elegánsabb stb.) megoldást? Ki dönti el és milyen kritériumok alapján, hogy a kiadói szerkesztő által jobbnak tartott megoldás *valóban* jobb-e, szebb-e, hívebb-e, választékosabb-e, mint a meglévő? Hol az

a határ, ahol a szerkesztőnek joga, sőt kötelessége belenyúlni a szövegbe, és honnantól kezdve teheti ezt meg saját kényére-kedvére? Nem hamisítja-e meg a fordító stílusát az, hogy a szerkesztő bizonyos helyeken kijavítja, más helyeken viszont (ahol ez a beavatkozás ugyanilyen indokolt volna) érintetlenül hagyja a fordító stílusát? Nem válik-e ezáltal a fordító homogén stílusa túlságosan is eklektikussá?⁷

A kiadók álláspontja teljesen egyértelmű ebben a kérdésben. *Az irodalom visszavág* internetes folyóirat egyik 2003-es számában interjút közöl M. Nagy Miklós műfordítóval *Szentségtörés-e kijavítani Arany János műfordításait?* címmel. „Mi van azokkal a fordításokkal, amelyeket nagynevű íróink készítettek, de elavultak? Mennyire szentségtörés hozzányúlni ezekhez a szövegekhez?” – hangzik az egyik kérdés. A műfordító válasza: „Egyáltalán nem az, miért is lenne? Az *Anna Kareninát* az Európa Kiadó most már többször is úgy adta ki, hogy Németh László egyébként nagyon szép fordítását egy szerkesztő átnézte, és pontosította a szöveget” (Goretity 2003).

Kétségtelen, hogy az 1951-es első kiadás szövegét a hét évvel későbbi, 1958-as kiadásban több helyen is „pontosították”, és ezek a „pontosítások” azóta is folytatódtnak. A regény második mondata (*Все смешалось в доме Облонских*) az 1951-es és 1958-as kiadásban is *Az Oblonszkij-házban minden összekavarodott* változatban jelent meg, de az 1984-es kiadásban már erre változott: *Oblonszkijéknél teljes volt a zűrzavar*. Milyen „pontosításról” van itt szó? A sorozatos javítgatások azzal a veszéllyel járhatnak, hogy Németh László fordítása, rá jellemző stílusa, nyelvhasználata helyett az egymást követő szerkesztők javításai nyomán egy nyelvileg talán pontosabb, de semleges stílusú szöveget fog kapni az olvasó. Egy konkrét példán keresztül megpróbáljuk bemutatni, miről van szó. Vessük össze az alábbi három mondatot:

Nem bánhatta meg, hogy ő, a harmincnégy éves, szép, szerelemre vágyó ember, nem volt a feleségébe, öt élő s két halott gyerek anyjába, aki csak egy évvel volt nála fiatalabb, szerelmes. (Tolsztoj 1952: 19)

Nem bánhatta meg, hogy ő, a harmincnégy éves, szép, szerelemre vágyó ember, nem szerelmes a feleségébe, öt élő s két halott gyerek anyjába, aki csak egy évvel volt nála fiatalabb. (Tolsztoj 1958: 7)

Most sem volt képes bűnbánatot érezni amiatt, hogy ő, a harmincnégy éves, szép, szerelmes természetű férfi nem szerelmes a feleségébe, öt élő s két halott gyerek anyjába, aki csak egy évvel fiatalabb nála. (Tolsztoj 1984: 8)

Az igazán Németh Lászlóra jellemző szórendet az első mondat tartalmazza, a második viszont – amelyben a mondat összetartozó részei közelebb kerültek egymáshoz – kétségkívül az olvasó érdekeit szolgálja, mivel könnyebben érthető. A harmadik mondat stiláris módosításokat (pontosításokat?) tartalmaz. Az olvasók véleménye valószínűleg megoszlaná arról, melyik változatot tartják jobbnak, és még nehezebb volna választ adni arra a kérdésre, hogy indokolt

és szükséges volt-e ebben az esetben a mondat szerkezetének megváltoztatása. Ez a példa talán kivételes, mert a kiadói szerkesztő nem annyira szintaktikai (szórendi), mint inkább stiláris, helyesírási és nyelvhelyességi változtatásokat eszközölt a szövegben. Amennyire meg tudtam ítélni, a szövegmódosítások *alapvetően* tiszteletben tartották a szöveget és azt, hogy Németh László nemcsak fordító, hanem egyben kiváló író is, *nagyon* tehát *nem* érintették Németh László jellegzetes stílusát. A helyesírási és stiláris változtatások (pl. úgy *jellemük-nél, mint eszük-nél fogva* helyett *mind jellemük-nél, mind eszük-nél fogva; kiült két felvonást* helyett *végigült két felvonást; arca okos volt, férfias* helyett *arca okos volt, parasztos* stb.) végső soron túlnyomórészt hasznára váltak a szövegnek. Persze a szerkesztő ilyen megfontolások alapján éppenséggel más helyeken is változtatott volna a szövegen. Számomra például nem világos, miért hagyta érintetlenül a meglehetősen ügyetlen *Annának nevezhetnékje* jött megoldást (Tolsztoj 1952: 390, illetve Tolsztoj 1958: 402), és miért nem javította arra, hogy *Annának nevezhetnékje támadt* (ez a változat csak az 1984-es kiadásban jelenik meg, 485. oldal), de ez nyilván egyéni ízlés és szubjektív döntés dolga, és az ilyen – áldatlan és meddő akadémiai vitákba torkolló – kérdésekbe semmiképpen nem érdemes túlságosan belebonyolódni. Nyugodt szívvel kijelenthetjük, hogy Németh László több mint hatvan évvel ezelőtt keletkezett *Anna Karenina*-fordítása kiállta az idők próbáját, méltó magyar változata Tolsztoj remekművének. Azóta is – a Szépirodalmi, a Helikon és az utóbbi időben az Európa Kiadó gondozásában – sorra látnak napvilágot új kiadásai, folyamatosan jelen van a magyar könyvpiacra.

Irodalom

- Albert S. 2010. A szöveg-hűségről – filológiai megközelítésben. In: Bárdosi V. (szerk.) *Világkép a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 9–17.
- D. Zöldhelyi Zsuzsa (szerk.) 1983. *Orosz írók magyar szemmel*. I. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Mikola Gy. 1952. Két orosz regényfordítás. *Magyar Nyelvőr* 76. évf. 2. szám. 123–127.
- Németh L. 1975. Tolsztoj inasaként. In: Németh L. *Megmentett gondolatok*. Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó. 28–51.
- Tellinger D. 2003. A reáliák fordítása a fordító kulturális kompetenciája szemszögéből. *Fordítástudomány* V. évf. 2. szám. 58–70.
- Tellinger D. 2005. Az etnokulturémák szerepe a műfordításban. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica* Tomus X. Fasciculus 3. Miskolc. 123–129.
- Venuti, L. 2004. Translation, community, utopia. In: Venuti, L. (ed.) *The Translation Studies Reader*. 2nd edition. New York and London: Routledge. 482–502.

Internetes hivatkozások

- Goretity J. 2003. Szentségtörés-e kijavítani Arany János fordításait? Beszélgetés M. Nagy Miklós műfordítóval. *Az irodalom visszavág* 2003/15. <http://www.iv.hu>

Források

- Tolstói Leó gróf: *Karenin Anna*. Regény. I. –II. kötet. Fordította: R. Trux Hugóné. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1902. (első kiadás: 1887).
- Tolsztoj: *Karenina Anna*. „Klasszikus Regénytár”, I. –II. kötet. Fordította: Ambrozovics Dezső. Budapest, Révai Testvérek Irod. Int. R.-T., Második kiadás, 1919 (első kiadás: 1905).
- Tolsztoj: *Karenina Anna* (Анна Каренина). „A romantika klasszikusai”, I. –II. kötet. Fordította: Bonkáló Sándor, ifj. Pálóczi Horváth Lajos, Havas András Károly és Peterdi István. Budapest, Christensen és Társa, Gutenberg Könyvkiadó Vállalat, Budapest. é.n. [1920-as évek eleje].
- Tolsztoj: *Anna Karenina*. Fordította: Németh László. Budapest, Új Magyar Könyvkiadó, 1952. (első kiadás: 1951).
- Tolsztoj: *Anna Karenina*. „Orosz Remekírók”, Fordította: Németh László. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1958.
- Tolsztoj, Lev: *Anna Karenina*. „A világirodalom klasszikusai”. Fordította: Németh László. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1984.
- Толстой, Л. Н.: Анна Каренина. Москва: Государственное издательство Художественной Литературы, 1953.
- Tolstoy, Leo: *Anna Karenina*. Translated by Louise & Aylmer Maude. Wordsworth Classics. London: Wordsworth Edition Limited, 1999.
- Tolstoy, Leo: *Anna Karenina*. Translated by Richard Pevar and Larissa Volokhonsky. Penguin Classics. London: Penguin Books, 2001.
- Tolstoï, Léon: *Anna Karénine*. Traduction nouvelle et intégrale de Olga Vesselovskaia et Claire Robert. Club Géant. Paris: Presses de la Renaissance, 1968.
- Tolstoj, Leo: *Anna Karenina*. Aus dem Russischen von Hermann Röhl. Köln: Anaconda Verlag GmbH, 2010.

Jegyzetek

- ¹ Németh László számos tanulmányában, levelében, naplójegyzetében ír az *Anna Karenina* fordításával – és általában a műfordítással – kapcsolatos gondolatairól, elveiről, a munka nehézségeiről, az orosz és a magyar nyelv közötti eltérésekről stb. Ezek az írások könnyen hozzáférhetők, ezért itt nem térünk ki rájuk.
- ² „Az *Anna Karenina* rendkívül gyatra magyar szövege, amelynek forrása az eredetitől sok tekintetben eltérő német fordítás volt, 1887-ben látott napvilágot” (Zöldhelyi 1983: 837).
- ³ A teljes listát ld. az interneten: www.konyves.blog.hu/2009/09/14_a_legjobb_kezdomondatok_magyarul.
- ⁴ Az ún. „elidegenítő” fordítás (*foreignizing translation*) – az ún. „honosító” fordítás (*domesticating translation*) ellentétéként – elidegeníti, eltávolítja a célnyelvi olvasóközönséget a műtől és szerzőjétől, a fordítónak minden igyekezete ellenére sem sikerül a fordított művet a célnyelvi kultúra részévé tenni, nem képes a művet a célnyelvi kultúrába beilleszteni, integrálni (ld. erről bővebben Venuti 2004).
- ⁵ „A lelkiismeretlen fordítások ellen”. In: *Fővárosi Lapok*, 1889. július 16, 192. szám, 1423. oldal.
- ⁶ Tolsztoj: *Karenina Anna* (Анна Каренина). I. kötet: Orosz eredetiből fordította Bonkáló Sándor és ifj. Pálóczi Horváth Lajos. II. kötet: Orosz eredetiből fordította

Havas András Károly és Peterdi István. Átnézte Trócsányi Zoltán. Bevezetéssel ellátta Bonkáló Sándor. Illusztrálta Semjén Ferenc. Christensen és Társa, Gutenberg Könyvkiadó Vállalat, Budapest. é. n. (1920-as évek). Ezt a szöveget a Gutenberg Kiadó később – a fordítók nevének feltüntetése nélkül és illusztrációk kihagyásával, Hegedüs Géza bevezetőjével – újra kiadta. Évszám ezen a kiadáson sem szerepel, de ki lehet következtetni megjelenésének időpontját (1948), a belső előzéklapon ugyanis ez a szöveg olvasható: „Leo Tolsztoj születésének 120 éves fordulóján ünnepi megnyilvánulásként hirdesse ez a könyv a Szovjetunió és az orosz nép szellemi erejének magasrendű géniusát. A szabadságharc 100 éves fordulóján. Gutenberg könyvkiadó”.

⁷ Erről a sok vitát kiváltó, számos etikai problémát is felvető kérdéskörrel ld. részletesebben: Albert 2010.